

УДК 821.161.2-32.09

СЕМАНТИЧНІ ШАРИ ОБРАЗКА В. СТЕФАНИКА «ДАВНИНА»

Р. А. Козлов

*Криворізький національний університет;
кафедра інженерної педагогіки і мовної підготовки;
50027, м. Кривий Ріг, вул. Матусевича, 11*

Образок «Давнина» – один з небагатьох, яким автор надав елегійного, а не трагічного настрою. Написаний у важкі часи смутку за матір'ю, він містить автобіографічні концепти, зведені в збірні образи минувшини. За цими образами Василь Стефаник подає власне розуміння культурного поступу нації та, імпліцитно, ролі в ньому інтелігенції.

Ключові слова: Василь Стефаник, «Давнина», автобіографізм, читальня, культурний поступ.

Франко не любив русинів, а Стефаник – інтелігентів. Ці епатажні самовизначальні тези знаних русько-українських радикалів (одного з лідерів партії та її вірного, хоч і небеззастережного, прихильника) породив галицький політикум другої половини 1890-х. Витверезний аналіз, що після електоральних невдач партії змінив собою пристрасні заклики, пронизував усі сфери життя *fin de siècle*. “У таких часах багато людей нищиться морально, бо не кожному хочеся і можеся злобно реготати, а на запал не стає відваги, бо він смішний. <...> Нема тої безпосередності, лицем до лица, яка правдиво зводить людей до купи і креше силу із них і запал. Всі ми затроєні щурі, що пишуть новели” [8, с. 451-452], – розпачливо підсумовував Стефаник новий етап життя – і власного, і суспільного – у листі від травня 1900 р. до двадцятирічного Віктора Гаморака, якого за півтора року не стане.

Уже скоро півроку як померла мати, із батьком – постійне непорозуміння, бо той надто скоро бере до шлюбу дуже молоду дівчину, стосунки з Євгенією Калитовською приречені. Забуття Стефаник шукає в роботі – і на світ одразу ж за «Камінним хрестом» приходиться збірка «Дорога», сповнена мотивів смерті. Відкривали її слова з однойменної сповіді, задаючи всій збірці автобіографічного звучання:

“– Я йду, йду, мамо...

– Не йди, не йди, сину...

Пішов, бо стелилася перед його очима ясна і далека” [8, с. 113].

Власна дорога передбачала ціннісне самовизначення. Чи не його результатом став образок «Давнина», третій у збірці «Дорога»? Написаний, на думку В. Лесина і Ф. Погребеника, у першій половині 1900 р., він спершу побачив світ у двох тогорічних вересневих випусках «Громадського голосу» [8, с. 501] – офіційного друкованого органу РУРП.

«Давнина» – твір, виразно обділений увагою критиків і науковців. В. Лесин підкреслює замилювання та добродушний гумор оповідача, що дають йому змогу “ще більш рожевими фарбами малювати хоч і з дивацтвами, але загалом дуже привабливе життя в достатках діда Дмитра, Дмитрихи і дяка Базьо”, однак лише констатує, що “закінчується ця захоплена й скрашена добродушним гумором розповідь про повиту казковість милу минувшину раптовою проекцією на сучасну оповідачеві сумну дійсність”, і не намагається пояснити цю раптовість [5, с. 108-110]. М. Грицюта та О. Гнідан обходять образок увагою, лише подаючи його назву серед інших і наголошуючи на виразних ліричному струмені та мотиві смерті відповідно [1; 3]. І думаю, справа тут в очікуванні від творчості В. Стефаніка зображення тільки неволі та страждань, до того ж не обов’язково ідеологічно заангажованих. М. Грицюта сприкрено зауважує, що в перших образках збірки «Дорога» ліризація оповіді “іноді йде поряд з певним послабленням соціального струменя та пафосу протесту” [3, с. 117]. Л. Луців загалом обмежується переказом змісту та ремаркою: “В «Давнині» нема селянської нужди, але ж дія в цій новелі не відбувається, це спогади бідняків про давні добрі часи” [6, с. 212].

Уже в наш час С. Микуш подає більш-менш розгорнуте вивчення образка, називаючи його портретним триптихом та зосереджуючись на особливостях його часової організації: “Хроноритм у творі – оригінальний спосіб характеристики-портрета з часового погляду – авторського” [7, с. 68]. Та загальний підсумок дослідника не новий: “Цей акцент на читальню тут якийсь неорганічний. Головне, що добродушно змальовані портрети трьох. У підтексті – певна туга за ситими роками, за якими наступлять “тісні роки” [7, с. 70].

Справді, прикінцевий діалог читальників видається штучним: чи то своєрідним *deus ex machina*, а чи спробою актуалізації або й навіть новелізації оповіді. Видається, звісно, якщо обмежити сприйняття образка текстом і поверхневими шарами його змісту. Однак спробуймо розглянути його під звичним для межі століть культурно-історичним кутом, тобто в біографічному та видавничому контекстах.

Точний час написання «Давнини» невідомий. Хоч її елегійний настрій настільки особливий, що можна насмілитися припустити: постав твір, коли автор дещо виборсався з туги по матері (вона пішла 1 січня 1900 року) і переживав світлу печаль. У листі до Вацлава Морачевського від червня цього ж року Стефанік похвалиться: “Тепер мені вдалося помежи іншими новелами написати одну таку, що я сам з неї дуже-дуже вдоволений. А Вам вона сподобається найбільше, і я сим дуже тішуся” [8, с. 452]. Можливо, ішлося саме про «Давнину». Якщо це так, то вже менш ніж за три місяці вона вийде в «Громадському голосі». Дев’ятьма місяцями раніше там-таки був надрукований «Скін», що й у збірці «Дорога» прямо передує «Давнині».

Загалом перша половина збірки видається дуже цілісною. Від «Дороги» і до «Маю» мотив смерті – у прямому сенсі або метафорично: осені, сну – невіддільний від мотиву майбутнього. Незалежність нескінченного життя від відходу однієї людини звучить у збірці й далі, але тут звучить особливо виразно. У цьому контексті згадка про читальню не така вже й штучна. До того ж цілком передбачувано вона могла з'явитися за порадою М. Павлика, що редагував тоді «Громадський голос», бо партійне видання мусило бути пропагандистським, а самих автобіографічних нот твору для цього бракувало. З іншого погляду, проблема сільських читалень була для Стефаніка не менш близькою.

Р. Горак наводить дитячі спогади Стефаніка (з листа до Ю. Морачевського від лютого 1897 р.) і пов'язує їх з досліджуваним нами образком. У них “старий дяк, той, напевно, що з новели «Давнина», давав образки для малого, а той тішився ними і не міг надивитися на них” [2, с. 32].

Відтак три постаті з образка вбирають усе найсвітліше з особистих спогадів і родинних переказів письменника. Ю. Стефанік у «Спробі біографії» свого батька переповідав, що його прадід Тодор Стефанік, прийшовши наприкінці 18 ст. до Русова, скуповував великі землі, але займався не стільки рільництвом, як скотарством – найбільше розводив волів. Як і дід Дмитро з образка, “управної землі він не мав багато, лише стільки, скільки треба було для власного вжитку і на годівлю худоби” [2, с. 6].

Є щось у дідові Дмитрі й від Семена Стефаніка, принаймні від бажаної Василем його постаті. Є й суто фактичні збіги (Іван Кейван згадував: “Семен зачав скуповувати бики, ходив до Снятина, Коломиї, на Буковину, а навіть пішки до Молдави. Потім підгодовував їх і продавав до Відня за великі гроші” [4, с. 195]), і, так би мовити, метафізичні. Образом, яку він тримав на батька, пишучи цей твір, викликали і неповага до пам'яті матері (хоч Семен перед другим шлюбом і витримав формальні півроку жалоби), й острах, що батько вижене з дому меншого сина Володимира та позбавить його утримання, як перед тим і самого Василя. Навіть отримавши за кілька місяців примиренного листа від батька, Стефанік повністю його так і не простить, принаймні зараз: “Нині я дістав від тата лист і не знаю чому, але я ним втішився. Пише: люба дитино, я не знаю, але ти чогось на мене гніваєшся, через яку причину. Може, за то, що я газдую і працюю, як ніч, так день, а ви, діти мої любі та й милі, на мене таку немилість взяли, що серце моє не може того стримати... за то на мене гніваєшся, що я вам такі маєтки зробив... і т. д.

<...> І я колись поїду до него, бо все ему дарую, що провинив проти мене. А то, що за маму борзо забув і діти кривдив, лишиться навіки, бо я в него лиш гостем буду” [2, с. 258-259].

Мрія про батька, який любить своїх синів, навіть дорослих і окремо вже “покладених на ґрунт”, відбилася в невеличкій деталі: дід Дмит-

ро, збираючись до церкви, діставав не лише свої великі чоботи, а й чотири пари малих, у яких ходили його сини, “як ще в нього росли хлопцями”, “втирав їх шматиною від пороху і смазував дьогтем” так само, як і свої, хоч і лишав їх “рядочком проти сонця, аби масть зайшла” [8, с. 120].

Баба Дмитриха теж увібрала риси жінок кількох поколінь Стефаникового роду. Це і бабця по батькові Марія, що виховувала дітей волелюбними, готовими стати на захист правди. Горда і непоступлива, вона стійко зносила і чоловікову жорстокість (за переказами, той у люті вибив їй око, проте людям розповідали інші обставини травми), і чоловікове самогубство. Це і матір Оксана, сувора до батькових одноосібних рішень. Стефаник згадував, що мати була проти продовження навчання у гімназії: “Моя мама потихо, аби батько не чув, намовляла мене, аби я не вчився і в цей спосіб вернувся назад додому” [8, с. 271], – і загалом мала рацію та голосно заявила свою позицію, отримавши підтвердження власних страхів: “Як курйоз наведу з мого другого класу гімназійного, що я попав на квартиру в приватний дім проституток. <...> Моя мама, як довідалася про це, то попала в пасію, мій батько, хоть який дужий мужчина, мусив утечи з хати, а як я приїхав додому на великдень, то шурувала мене аж до болю, а всю мою білизну десь викинула” [8, с. 277-278].

Так і баба Дмитриха, “вогонь, а не жінка”, щойно її загалом неговіркий чоловік (казав: “Моя верства вімерла і на війнах погинула, я не маю з ким говорити”) наважувався позлитися з її безкінечного шиття, спалахувала:

“– Іди, старий, іди, не говори мені, бо я твоє дранте, що черваки на стрику переїли, кину в огонь. Лиш ти мені втеркайся до моїх грядок, та й я зайду, ти й твої плуги і вози всі у піч!

Дід скуллювався, як воробець, і тікав від баби” [8, с. 120-121].

І згадані “читальники”, чия розмова “раптово”, чи то пак “неорганічно” завершує образок, – теж частина Стефаникових спогадів. Долучившись до радикального руху ще в старших класах гімназії, Василь пробував себе у просвітницькій роботі на селах, можливо, і закликаючи до утворення читалень українського спрямування, до переорієнтування існуючих закладів [2, с. 59]. Найяскравіше його погляди на цей тип організації селянської самосвідомості відбиті в тогочасній статті «Жолудки наших робітних людей і читальні» (1890).

Згодом, під час навчання в університеті, коли радикальна партія переживала суттєве випробування хворобами росту та виборами, Стефаникові припущення, відбиті в цій статті, розвинулися в таку ж коротку й проникну, як і його художні шедеври, інвективу «Поети і інтелігенція» (1899). “Інтелігенція є homo novus в нашій життю”, тому її потуги подавати чи декларувати народові та народженим ним поетам якісь ідеї – суто профанація [8, с. 323]. Сільські читальні, задумані, закладені та на-

повнені тільки інтелігентами, мужиками підтримані не будуть. І це не менше зло, ніж читальні, закладені мужиками, але інтелігенцією не підтримані. Про це Стефаник писав ще в гімназії [8, с. 297, 301], а тепер же став переконаним у тому остаточно.

Культуру українського селянства Стефаник завжди вважав самодостатньою, хоч і гнобленою побутовими нестатками, а відтак, пожадливою до будь-якої зовнішньої допомоги. І характер цієї допомоги, її ідеологічне спрямування, власне, і визначали культурні деформації в найскрутніші для селян часи.

Тож чи випадково згадка про читальню завершує «Давнину»?

Старе подружжя і дяк Базьо, що “люди за них давно забули”, видаються алегоричними втіленнями складників тієї самої рустикальної культури, а їхній доволі дивний потяг до колекціонування – відображенням прямої функції культури. Чи не тому, за С. Микушем, “дід Дмитро замилюваний у сам ритм часу, у його мелодійність і барву, що закодована у предметах одного типологічного роду, і створює отой темпоритм, який становить основу дідового поетичного світосприйняття” [7, с. 69]. Разом з тим дід Дмитро не обмежений суто матеріальними атрибутами календарної циклічності, тими, що він дістає їх з-під стаєнної стріхи і днями лагодить. Коли приходили онуки гратися, “дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабарки будуть іти в поле орати” [8, с. 122] (у сенсі автобіографізму цей фрагмент варто зіставити зі спогадами Стефаника про першу оранку з його листа до Ольги Гаморак від березня 1900 р.: “Я перший раз йшов робити весну” [8, с. 445]). Застигла в часі, майже музейна багата “колекція” діда Дмитра – справжній наочний посібник у родинному навчанні дітей премудростей сільського господарювання. Але в такий спосіб вони, що цілком природно, передаються лише через покоління, бо синів своїх дід Дмитро учив, очевидно, “практично”, покладаючи “теоретичний” бік справи на своїх батьків.

Алегорія вишиваних і витканих багатств баби Дмитрихи प्रतिставляється дідовій і діалектично споріднена з нею. Це втілення культури радше декоративної, неужиткової, де цінність практична притлумлена цінністю духовною. Чи не тому саме Дмитриха навчає невісток з онуками обрядів: “А як я вмру, то маєте всі штири надо мною голосити чудними голосами, красними словами! Та й дід як умре, та й ему маєте голосити ще краснішими голосами, ще чуднішими словами” [8, с. 121].

Зрештою найбільший ступінь духовності культури, як це не парадоксально, утілює п’яничка дяк Базьо, що де в чому вимушений заздрити старому подружжю: “Бабко Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в голові, як заяці, бігають! Кождий стих, кожда титла пресея, аби її співати або читати, а мені голова розскакуєся. Всі зберуться, як хмара малих дітей, і хочять в одні вузенькі двері пропхатися і дати себе чути. <...> Добре, що ви свої діти порозкладали погородах, а мої всі на купі.

Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попилися та й мені дали трошки супокою!» [8, с. 122]. Його “діти” – думки, заховані в друкованому слові, – вищий шар культури українського села, щоправда, штучно привнесений (“Дяк книжки накупив”), але природно асимільований місцевими повір’ями. Власне, видавці тих «Божих листів» на таку асиміляцію й розраховували, подаючи опісля апокаліптичних картин приписку “В котрім домі той лист находиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашкодити не може...” [8, с. 123].

Послідовно надбудована шарами культура відмирає теж шарами, але у зворотному порядку. Першим відходить дяк Базьо, за ним восени баба Дмитриха, а потім на весну і дід Дмитро. Циклічність календарної рустикальної культури простежується і тут. Циклічний сюжет майже завжди межує з безфабульністю, і «Давнина» добре це демонструє. Якби не лінійна завершеність людського життя, що орамлює щоденні циклічні перебіги, про фабулу тут не можна було б і говорити. Однак циклічність настільки проймає опис щоденного буття персонажів (аж до того, що дід “до церкви ходив що другої неділі, бо перепускався зі старою: вона на першу Богородицю, він на другу, вона на Великдень, а він на Різдво”), що закономірно постає питання про його результуючу цінність. І вона алегорично передається спадком, що його персонажі полишають прийдешнім поколінням: старі плуги, борони, драбинки, ярма від діда, нашиті та наткані полотна і коверці від баби і “попід сволоками заткнені «Божі листи» та «Луці Заливайки» від дяка, звісно ж, із традицією їх читати. І тому самоорганізовані читальні – зовсім не випадкові ані в житті села, ані в образку «Давнина», бо ж “серед мужиків так богато д і є с я, що відти і сирий матеріал має хосен” [8, с. 402].

Література

1. Гнідан О. Василь Стефаник. Життя і творчість: посібник для вчителя / Ольга Гнідан. – К.: Радянська школа, 1991. – 222 с.
2. Горак Р. Кров на чорній ріллі: Есе-біографія Василя Стефаника / Роман Горак. – К.: Академія, 2010. – 608 с.
3. Грицюта М. Художній світ В. Стефаника / Микола Грицюта. – К.: Наукова думка, 1982. – 200 с.
4. Кобзей Т. Великий різьбар українських селянських душ / Тома Кобзей. – Торонто, 1967. – 254 с.
5. Лесин В. Творчість Василя Стефаника (Ідейно-творчі шукання письменника. Новелістична майстерність) / Василь Лесин. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1965. – 214 с.
6. Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі / Лука Луців. – Нью-Йорк; Джерсі Сіті: Свобода, 1971. – 485 с.
7. Микуш С. Вивчення поезики Василя Стефаника: навч. посібник / Степан Микуш. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2011. – 176 с.

8. Стефаник В. Твори / Василь Стефаник; упор. В. Лесин, Ф. Погребеник. – К.: Дніпро, 1964. – 551 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 11.05.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С.І.*

SEMANTIC LAYERS OF V. STEFANYK'S SKETCH «THE OLD DAYS»

R. A. Kozlov

*Kyryvi Rih National University; Department of Engineering Pedagogics
and Language training; 50027, Kryvyi Rih, V. Matysevych Str., 11*

The sketch «The Old Days» is one of the few given elegiac, not tragic mood by the author. Written in hard times of sorrow for the mother, it contains autobiographical concepts summarized in the collective image of the past. Behind these images Vasyl Stefanyk represents his own understanding of cultural progress of the nation and, implicitly, the role of intelligentsia in it.

Keywords: *Vasyl Stefanyk, «The Old Days», autobiographism, reading room cultural progress.*